

К. Д. Глуховцева
Україна, Старобільськ

МЕТАФОРА Й АНАЛОГІЯ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті проаналізовано випадки використання в науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики метафори й аналогії для пояснення природи лінгвістичних понять, зокрема, з'ясування сутності мови як складного феномену, природи її одиниць. Автор доводить, що створення словесно-образної наочності при розкритті суті мови, підкресленні її значення в житті народу в науково-популярних статтях передових культурних діячів і науковців засноване на використанні метафори, метонімії, синекдохи. Нерідко метафора ґрунтована на аналогії чи має її ознаки. Усе це сприяє адаптації складного для сприйняття лінгвістичного матеріалу, створенню яскравих і зрозумілих образів для читачів.

Ключові слова: науково-популярний дискурс, мікротекст, образне висловлювання про мову, метафора, метонімія, синекдоха, аналогія, адресат, адресант, порівняння, зіставлення.

В статье проанализированы случаи использования в научно-популярном дискурсе лингвистической тематики метафоры и аналогии для объяснения природы лингвистических понятий, в частности, выяснения сущности языка как сложного феномена, природы его единиц. Автор утверждает, что создание словесно-образной наглядности при раскрытии сути языка, подчеркивание его значения в жизни народа в научно-популярных статьях

передовых культурных деятелей и ученых основано на использовании метафоры, метонимии, синекдохи. Часто метафора базируется на аналогии или имеет ее признаки. Все это способствует адаптации сложного для восприятия лингвистического материала, созданию ярких и понятных образов для читателей.

Ключевые слова: научно-популярный дискурс, микротекст, образное высказывание о языке, метафора, метонимия, синекдоха, аналогия, адресат, адресант, сравнение, сопоставление.

The article analyzes the usage of metaphors and analogies to explain the nature of linguistic concepts, including clarification of language nature as a complex phenomenon and the nature of its units in scientific and popular discourse linguistic subjects. Figurative statements about language often emphasize that language is closely linked to the culture of the people and its history. There is verbalized a continuous connection of language and consciousness. Scientists demonstrate that the language is very ancient. It is the genetic code of a nation that combines the past with the present, programs the future and ensures the nation's existence in eternity.

The author argues the creation of verbal and figurative clarity in the disclosure language. He also emphasizes its importance in the lives of people in popular scientific articles for those who use metaphor, metonymy, synecdoche. It is based on comparing the content of a particular linguistic phenomenon with a visual example or a known concept. A metaphor or analogy is often based on common features. This helps to adapt and understand the complex linguistic material, create bright and clear images for readers who do not have experience with scientific concepts. Bringing up an analogy, the author compares the linguistic phenomena of life in the society; human character, animal behavior; industrial human activities; objects of reality; mechanisms; certain doctrines or their branches; units of independent sciences; household items, etc.

Key words: popular science discourse, micro-text, figurative expression of language, metaphor, metonymy, synecdoche,

analogy, addressee, comparison.

Мова науково-популярних лінгвістичних статей не раз ставала предметом розгляду вчених [1, 3, 5, 8], які доводять, що суворонауковість не тільки не виключає емоційного чинника, а, навпаки, передбачає його. Якщо лінгвістичні категорії викликають у читача різні асоціації, представлені у вигляді уособлень, метафор, порівнянь, то експресивність таких висловлювань зростає, що важливо для виховання інтересу при вивченні мови.

Передові культурні діячі, письменники, відомі педагоги зверталися до розкриття розмаїття особливостей лінгвістичних категорій за допомогою образних висловлювань, експресивних засобів, що допомагають читачеві при аналізі мовного матеріалу включити емоції, освіжити сухий виклад теорії, унаочнити формулювання. Такі висловлювання, розкриваючи суть мовних явищ, орієнтують читача на зв'язок вербальних засобів з позамовною дійсністю, актуалізують важливі риси мовних одиниць [4].

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб показати, як використовують у науково-популярному дискурсі метафору й аналогію для пояснення природи лінгвістичних понять, зокрема, з'ясування сутності мови як складного феномену та характеристики її одиниць. При цьому ставимо перед собою такі завдання: проаналізувати зібрані експресивні висловлювання про мову з погляду змісту й засобів його вираження, класифікувати їх за особливостями використання метафори, метонімії, синекдохи, аналогії.

Синтез положень сучасних концепцій мови дає змогу сформулювати уявлення про цей феномен як інформаційну модель реальності, що має свою специфіку для кожної конкретної національної мови та її носіїв [7, с. 60]. Ю. Степанов розглядає мову в кількох аспектах, що допомагає відобразити найскладнішу її сутність. Передусім учений описує мову як продукт індивіда. По-друге, мова належить до певної мовної сім'ї; по-третє, мова – це структура й система. Не можна ігнорувати й той факт, що

мова тісно пов'язана з ментальністю народу, а, отже, мова – це тип і характер. Наразі ніхто не стане заперечувати, що мова – це комп'ютер, простір думки й «оселя духу, буття» (М. Хайдеггер), Отже, *«мова – це результат складної когнітивної діяльності людини. З позиції останньої грані мова постає, по-перше, продуктом діяльності народу, а, по-друге, результатом мовотворчості особистості та діяльності певних складників, які виробляють мовні норми, правила, – держави, соціальних інститутів тощо»* [Там само].

Найчастіше при характеристиці мови майстри слова вдаються до метафори. У цьому разі троп побудований на вживанні слів або висловів у переносному значенні на основі подібності чи за аналогією і служить засобом посилення образності й виразності мови [2, с. 125]: *«Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя»* (П. Панч).

Когнітивний потенціал метафори в таких текстах створюється в процесі метафоризації, при якому відбувається взаємодія між структурами знань двох концептуальних доменів – сфери-джерела і сфери-мети. «Унаслідок спрямування в одному напрямі метафоричної проекції зі сфери-джерела до сфери-мети елементи сфери-джерела структурують зрозумілу меншою мірою концептуальну сферу-мету» [4, с. 181]. Ці образні висловлювання про мову засновані на певних наукових засадах, ословлені доступно й зрозуміло для пересічного читача. Скажімо, характеризуючи мову як *дух народу* (В. Гумбольдт), *дзеркало душі народу, головний двигун культури, душу Української нації, вияв людського духу* (І. Огієнко), *сорочку духу народного* (Б. Харчук), *коштовний скарб народу* (І. Франко), *скарб, який успадковує кожен народ від своїх предків, характер народу, духовну могутність нації, пам'ять народу* (М. Шумило), *обличчя нації* (С. Плачинда), *національний бастион* (Л. Пархонюк), *час, минуле й сучасне народу* (В. Русанівський), передові культурні діячі акцентують увагу на тому, що мова є однією з ознак нації: *«Літературна мова – це той найміцніший цемент, що єднає етнографічну масу у свідому націю»* (І. Огієнко). Згадані висловлювання

підкреслюють, що мова тісно пов'язана з культурою народу, його історією.

Уявляючи мову як утілення думки (М. Рильський), адже вона, за словами О. Смирницького, *видобувається з мислення, як метал з руди*, учені наголошують на неперервному зв'язку мови і свідомості: *«У головах слова стоїть свідомість, у головах свідомості стоїть слово. Вони з купелі крові, що пульсує в грудях і заливає мозок»* (Б. Харчук).

«Мова – це генетичний код нації, яка поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності» (3 книги «Мова і нація»). *«Могутність мови – це духовна могутність народу. Народ дає мові силу і красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його геній і талант високо підносять авторитет рідного слова, влітаючи у вінок своєї і світової культури найвищійшої троянди. Такої троянди вплели в той вінок і Тарас Шевченко, і Іван Франко, і Леся Українка, і Михайло Коцюбинський, і Олександр Довженко...»* (М. Шумило).

Ю. Карський стверджує, що *далі мови не сягає жодне джерело*. І справді, скільки років нашому слову? Датуючи час появи певних мовних явищ, ми переконуємося, що мова дуже давня. Скажімо, в українській мові збереглися сліди давніх часокількісних чергувань голосних, які сягають ранньої слов'янської або навіть дослов'янської доби, тобто близько другого тисячоліття до нашої ери. Чимало мовних явищ пов'язані з праслов'янською, а іноді й спільноіндоевропейською мовою, а початок доби її існування припадає на дуже давній період, це приблизно п'ять тисяч років тому. Сьогодні вчені доводять, що нашої абетці понад тисячу років, що свідчить про давні писемні традиції слов'ян. Отже, мова пов'язана з багатьма історичними подіями, які пережив наш народ, вона так чи інакше відображає ці події. *«Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що єднає віджилі, сучасні та майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле»* (К. Ушинський).

Метафори в образних висловлюваннях про мову нерідко поєднані з використанням лексеми *слово* у функції

синекдохи: *«Слово не значок, не символ – це вогонь, а перефразовуючи вже відоме – сорочка духу народного»* (Б. Харчук); *«О слово рідне! Орле skutий! Чужинцям кинуте на сміх! Співочий грім батьків моїх, дітьми безпам'ятно забутий. О слово рідне! Шум дерев! Музика зір блакитнооких, шовковий спів ланів широких, Дніпра між ними левій рев»* (О. Олесь). Проте нерідко лексема слово розширює свою семантику, як-от у дискурсі Тараса Шевченка: *«Возвеличу малих отих рабів німих. Я на сторожі коло них поставлю СЛОВО»*. На думку науковців, у цьому контексті лексема слово позначає субстанцію, що має широке значення. Це незалежність країни, самодостатність народу, висока освіченість носіїв мови тощо.

Широкого значення набуває лексема слово також у творчості Лесі Українки, зокрема у вірші *«Слово, чому ти не твердая криця?»*, у якому вбачають і всю поетичну творчість поетеси, і мову, яка здатна розбудити серця людей і покликати їх до боротьби.

У багатьох випадках метафора, використана письменником чи науковцем, заснована на аналогії, що покликана транслювати теоретичні знання адресату, який не підготовлений до сприйняття складної лінгвістичної інформації [2]. До таких висловлювань зараховуємо слова С. Плачинди (*«А мова – як море»*), у яких актуалізовано думку про невичерпні багатства мови; слова І. Огієнка *«Мова – найкраща це квітка у світі»*, де красу мови порівняно з квіткою.

Аналогію вчені розглядають як один з основних способів адаптації складного лінгвістичного матеріалу під час розкриття суті понять. Вона заснована на порівнянні змісту певного мовного явища з наочним прикладом чи відомим поняттям. Так, існування мови Панас Мирний порівнює із життям людини: *«Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть усього того, чим він відрізняється від других людей»*.

За структурними ознаками аналог може бути простим (слово), складним (предикативна одиниця) і розгорнутим

(мікротекст) [1, с. 101]. Так, діалектну мову передові культурні діячі розглядають як *невичерпну скарбницю, у якій збережено справді незліченні архаїчні слова і форми, давно вже втрачені в літературній мові* (Ю. Откупщикова), *свідок історії народу* (Г. Хабургаєв), *«Без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлючих джерел»* (М. Никончук). П. Кононенко переконує, що *«мова – це стовбур, наріччя (діалекти) – гілки, або, мова – річка, наріччя – притоки, які збагачують головний потік, але не становлять без нього самостійного значення»*.

Аналізуючи одиниці різних мовних рівнів, описуючи їхню співвіднесеність, учені знаходять аналогії в житті суспільства. Тому в поясненні можна виділити два мікротексти, в одному з них йдеться про добре знайомі події, особи, особливості взаємостосунків у суспільстві, а в другому – про виучуване явище: *«Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні – це самий наш голос, матері – які нас народили, сестри – які нас цілували, першоджерело, звідки ми втекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у мові нашої були тільки голосні, ми не могли б розмовляти – лише голосили б ними в змінній вільготності без форми, як плещуть води розливу»*.

А приголосні мужньо своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молотом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Усе ж, хоч і керують усім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, – не на приголосних, а голосних буває наголос у кожному слові» (К. Бальмонт).

Аналогія включає в себе велику кількість послідовних дій адресата й адресанта: аналіз, виділення об'єктів порівняння, саме порівняння, встановлення відповідності між аналізованими об'єктами, висування передбачуваного висновку, доведення його неправильності чи істинності та ін. [1, с. 101], як-от: *«Корені можна характеризувати так, як і учнів у класі. Одні з них трудівники. Інші живуть собі тихо, не втручаються в усі сфери життя. Серед 12 тисяч коренів виділяється активне ядро з трьох сотень, навколо якого групується 20 тисяч слів»* (Н. Клименко).

Аналогії дають можливість авторам виявляти саму сутність мовних явищ, з'ясовувати відмінності між окремими одиницями мови. Зокрема, у висловлюванні І. Вихованця *«Без кореня, як риба без води, слово не може існувати»* підкреслено обов'язковість кореня у слові, а також його відмінність від афіксів, на що вдало вказує М. Панов: *«...суфікси і префікси – дуже осмислені й працюючі члени того колективу, що називається словом»*.

Мікротексти, у яких наявна аналогія, нерідко мають подібну структуру. Спочатку в них зіставляються два явища, а потім встановлюються відмінності між ними: *«Слова – це кольорові камінці. Мало їх назбирати – треба ще з них навчитися узори викладати»* (І. Вільде). Типовими є структури, які мають сполучники *якщо...*, *то*: *«Якщо слово подібне до будинку з кубиків, то морфемі – кубики, а звуки – матеріал, з якого їх роблять. Для того, щоб побудувати будинок із кубиків, треба мати готові кубики»* (О. Земська).

Будуючи аналогії, передові культурні діячі, вчені репрезентують своє бачення мовного явища: *«Слова теж вчинки»* (А. Франс); *«Слова – це ті ж зерна, що впали в родючу землю, це наш хліб насущний, без якого немислиме саме життя»* (О. Блик); *«Слово – наше найрізкіше око, наймогутніша сила. Через слово людина пізнає те, що недоступне або й лишається таким! безпосередньому сприйманню»* (І. Вихованець); *«Слово – прізвище думки тепер, а частіше її псевдонім»* (Л. Костенко).

Створюючи аналогію, автор зіставляє мовні явища з:

а) життям людей у суспільстві: *«Хто ж у родині відповідає за єдність роду-племіні? – Корінь слова. Він виступає в ролі гена, що є носієм спадкоємності й забезпечує збереження спільного для всієї цієї сім'ї значення. Корінь відповідає й за те, щоб була зовнішня подібність між словами однієї родини»* (Н. Клименко);

б) рисами характеру людини, особливостями поведінки тварини: *«Є слова з примхливою вдачею. Їх зараховують то до однієї частини мови, то до іншої»* (І. Вихованець); *«Сичало «С», мов кобра на хвості. / Шкварчало «Ш» і «Ф» взялося в боки. / І вірне «К» уперше у житті / зробило вбік»*

категоричні кроки. / Стогнало «М», пручалась буква «Ю», / кусалось «Є», і «Т» кричало: «Тату!» – / Сказало «Л»: «На цьому я стою!» – / ну, тобто прямо з Лютера цитату. / Слухняне «А» було вже на мазі, / приготувалось заспівати соло, / перекрутилось на одній нозі, / неначе циркуль, – і замкнулось коло. / Котився перстень літерою «О», / його згубив мізинний палець змісту. / Тоді взяла я знову те перо. / Як і належить доброму стилісту» (Л. Костенко);

в) виробничою діяльністю людини: «Морфемі – будівельний матеріал для слів» (В. Горпинич); «Морфемі – типові деталі слів» (М. Панов); «Суфікси – великі трудівники. Трудяться багато, але вміють усе» (І. Вихованець);

г) предметами навколишньої дійсності: «...уявімо собі розлоге дерево. Чим потужніший у нього корінь, тим пиши́ша крона. Кожен його листочок, кожна гілочка разом з коренем – єдине живе ціле. Так і в словотвірних гніздах. Споріднені слова об'єднуються в гніздо на основі спільного значення, носієм якого є корінь. Доти, доки мовці відчують близькість значення слів з одним коренем, у них живе і відчуття гнізда» (Н. Клименко);

д) механізмами: «Могутня машина словотвору працює немов вічний двигун» (І. Вихованець); «Граматика – ніби чудесний механізм, який змінює слово так, що воно стає здатним цілком точно передавати думку» (А. Матвієнко);

е) певними науками чи їхніми галузями: «Душею мови, її «алгеброю», є граматика» (І. Вихованець);

є) одиницями окремих наук: «Розділові знаки – ноти при читанні, – таку характеристику дав пунктуації А. П. Чехов в одному з листів 1888 року. Це дуже образно й точно» (І. Перкатюк); «Морфема всім потрібна. І поетам, і їхнім читачам. І всі її поважають, як найбільш крихітний атом мови, що несе зміст» (М. Панов); «Морфемі – це атоми семантичної структури, тоді як слова – молекули» (В. Русанівський);

ж) предметами побуту: «*Орфографія – це одяг писемної форми вироблюваної віками літературної мови. У всі часи він має бути зручним і ошатним*» (В. Русанівський); «*Правопис – корсет мови*» (І. Фаріон).

Отже, створення словесно-образної наочності при розкритті суті мови, підкресленні її значення в житті народу в науково-популярних статтях передових культурних діячів та науковців засноване на використанні метафори, метонімії, синекдохи. Нерідко метафора заснована на аналогії чи має її ознаки. Усе це сприяє адаптації складного для сприйняття лінгвістичного матеріалу, створенню яскравих і зрозумілих образів для читачів, які не мають досвіду роботи з науковими поняттями.

Бібліографічні посилання

1. Габидулина А. Р. Аналогия в научно-популярном дискурсе. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. № 3 (24). Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. Ч. 2. С. 100–105.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Грызулина Ю. В. Аналогия как конструктивный прием объяснительного монолога в системе методической подготовки студента-филолога : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Саранск, 2007. 16 с.
4. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.
5. Крюкова В. Ф. Лингвостилистические особенности языка научно-популярной литературы по лингвистике : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Белгород, 2001. 216 с.
6. Сікорська З. С., Глуховцева К. Д., Горошкіна О. М., Шевцова В. О. Яка це прекрасна наука – мовознавство! Хрестоматія експресивних висловів : посіб. для вчителів. Луганськ, 1997. 168 с.
7. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навч. посіб. для студентів української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.
8. Хухуни Г. Т. Межкультурная адаптация художественного

текста. Москва : Прометей, 2003. 141 с.